

Orosz Magdolna

MEG NEM TÖRTÉNT ESEMÉNYEK: TÖRTÉNET – TÖRTÉNELEM – ELBESZÉLÉS

1. AZ „ELBESZÉLÉS”, MINT ÁLTALÁNOS KATEGÓRIA

Mindennapi életünk, kultúránk jelenségei, történései, eseményei, illetve róluk való gondolkodásunk – mint azt a közelmúltbéli, különféle tudományágakban végzett vizsgálódások feltételezik –, alapvetően narratív szerkezetű. Bizonyos elméletek szerint a világ jelenségeit kétféleképpen észlelhetjük és kétféleképpen beszélhetünk róluk: eszerint az egyik alapvető észlelés- és diszkurzustípus az argumentáló, logikai alapokon nyugvó tudományos, a másik az elbeszélő, „történetmondó” típus, mely utóbbi a mindennapin kívül más beszédmódokat is áthat (pl. az irodalmat, különböző művészeti ágakat). Másfelől viszont éppen az utóbbi évek általános elbeszéléskutatása jutott egyre inkább arra a felismerésre, hogy az „elbeszélés” még általánosabb kategória, és az alapvetően más típusúnak tartott tudományos diszkurzusban is jelen van. Martin Kreiswirth egy tanulmányában „narratív [narrativista] fordulatról” beszél¹, ami mintegy huszonöt éve indult el, és több diszciplínát (pl. a történet-tudományt, filozófiát, szociológiát, politológiát, jogtudományt, pszichológiát) ráébresztett tárgyuk és megközelítésmódjuk nyilvánvaló vagy rejtett narratív jellegére. Amint Kreiswirth egyik korábbi írásában már hangsúlyozza, „a ‘nagy’ vagy ‘meta’-jellegű fogalmakhoz hasonlóan, mint amilyen a ‘nyelv’ vagy az ‘ész’, a narratíva fogalma is kikerült az egyedi tudományágak, intézmények vagy módszertani területek körülhatárolt fényköréből, és mára maga is megvilágító erejűvé vált.”²

A „nagy narratívák” Lyotard meghatározta fogalma³ maga is a ‘tudomány’ és az ‘elbeszélés’ elválasztására épül, miközben maguk a nagy elbeszélések a tudományos diszkurzus önlegitimációjának eszközei. Lyotard ezen legitimációs folyamat zavarait diagnosztizálja a „posztmodern” korban⁴, amelyben már csak „[K]ülönböző nyelvjátékok vannak”⁵, s a „nagy narratívák” helyett a „kis elbeszélések” élnek tovább – éppen mert nem lépnek fel legitimációs igénnyel.⁶ Ezzel a narratológia szűkebben vett tárgyához, a Lyotard-féle „kis elbeszélésekhez” jutunk el, melyek feltételezett közös

¹ Vö. Martin Kreiswirth, „Merely Telling Stories? Narrative and Knowledge in the Human Sciences”. In: *Poetics Today* 21: 2 (2000). 295. o. Kreiswirth egyrészt igyekszik felvillantani e „fordulat” előzményeit, történetét, és azt is elemzi, milyen típusai vannak a narratív szemléletnek, valamint hogyan nyilvánul meg a narratív szemlélet az egyes tudományágakban.

² Martin Kreiswirth, „Trusting the Tale: The Narrativist Turn in the Human Sciences”. In: *New Literary History* 23 1992. 630. o.

³ Vö. Jean-François Lyotard, *La condition postmoderne*. Les Editions du Minuit, Paris, 1979. Magyarul: Jean-François Lyotard, A „posztmodern állapot”. Fordította Bujalos István-Orosz László. In: *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 7–145. o.

⁴ „[...] a ‘posztmodernt’ a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg. [...] A legitimáció metanarratív apparátusának elavulása egybeesik a metafizikus filozófiának és az arra alapozott egyetemnek mint intézménynek a válságával” (Lyotard, A posztmodern állapot, 8). Lyotard ennél fogva a kultúra különböző diszkurzus- és intézménytípusaira terjeszti ki, tehát általános fogalomként értelmezi a „nagy elbeszéléseket”.

⁵ I. m. 8k.

⁶ „Az általános narratológiában van egy kritika alá nem vont metafizikai elem, az egyik műfajnak, mégpedig az elbeszélő műfajnak minden más felett elismert hegemoniája, a kis elbeszélések olyanfajta szuverenitása, amely megengedi nekik, hogy a delegitimációs válságtól megmeneküljenek. Biztos megmenekülnek tőle, de csak azért, mert nincs legitimáló értékük.” (Jean-François Lyotard, Szélszövegek az elbeszélésekhez. Fordította Bujalos István-Orosz László. In: *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 149. o.).

szerkezete és változatos megjelenési formája az általános elbeszéléselemélet és más, narratológiai szempontokat is érvényre juttató tudományágak kutatásainak tárgya. Az általános narratológia jelentős problémája éppen a „narratív struktúra” meghatározása, pontos leírása, aminek alapján bármiféle kijelentést lehet tenni a különböző jelrendszerekben, szövegekben, művészeti ágakban, műfajokban, illetve kulturális részrendszerekben „működő” narratív struktúrákról, azok közös és sajátos jegyeiről. Ugyanakkor pedig az elvont „narratív struktúra” maga is absztrakció, melyet különféle típusainak vizsgálatából vonatkoztathatunk el, ennél fogva az általános elbeszéléselemélet és az „elbeszélést” vizsgáló (gyakran hagyományos) diszciplínák kölcsönösen egymásra utaltak.

2. ELEMI NARRATÍV STRUKTÚRA – ESEMÉNYSTRUKTÚRA – VILÁGSTRUKTÚRA

Az ún. „elemi narratív struktúra” vizsgálata a narratológiai kutatások egyik kitüntetett tárgya, mert ez lenne az „elbeszélés” minden fajtájában érvényesülő közös elem. Azonban már e fogalom maga is többszörös absztrakció eredménye. Egyrészt elvonatkoztat az „elbeszélés” ('narration', 'narrative', 'Erzählung') kettősségétől, vagyis attól, hogy egyaránt jelöli azt, amit elbeszélünk, tehát a 'történetet' ('histoire', 'story', 'Geschichte'⁷) és a 'történetmondást'⁸, vagyis azt, ahogyan a 'történet' megjelenik (hiszen ugyanazt a 'történetet' számtalan formában, elrendezésben és szemszögből lehet elmondani). Másrészt pedig a 'történet', ami végső soron egyfajta esemény-struktúra, önmagában is többnyire összetett, egész eseménysorokat, párhuzamos eseményeket, akciókat foglal magába, leírása ennél fogva maga is absztrakciók során alapul. Az ily módon „lecsupaszított” „elemi narratív struktúra” leírása különféle elméleti modellek tárgyát képezi, s bár éppen absztrakt jellege miatt keveset mondhat az „elbeszélés” konkrét megjelenési formáiról, mégis fogódzót nyújthat az egy-egy diszciplínán belüli mélyreható elemzésekhez, valamint a különféle elbeszéléstípusok közös mozzanatainak megragadásához és összehasonlító vizsgálatukhoz.

Az „elemi narratív struktúra” leírására többféle modell létezik, melyek számos szempontból összehasonlíthatók egymással.⁹ Gerald Prince szerint a „valóban egyetemes és végtelenül változatos narratív struktúra valós vagy fiktív események és helyzetek időbeli egymásutánosságaként határozható meg”¹⁰, pontosabban – és ez tekinthető az elemi narratív struktúra egyfajta definíciójának – „a narratív struktúra *legalább két* valós vagy fiktív esemény vagy szituáció időbelileg egymást követő bemutatása, feltéve hogy a két esemény vagy szituáció közül egyik sem előfeltételezi vagy tartalmazza a másikat.”¹¹ Modelljében a kiinduló és végállapot között végbemenő transzformáció, állapotváltozás, illetve a két állapot egymással ellentétes mivolta a döntő mozzanat. Az így meghatározott szerkezet képezi az alapját mindenfajta „történetnek”, amennyiben a bonyolultabb „történetek” különböző

⁷ A francia 'histoire' és a német 'Geschichte' kifejezés ezen túlmenően szintén többértelmű, 'történet' és 'történelem' jelentéssel egyaránt bír, s ez egyszersmind további kapcsolatokra, kapcsolódási pontokra is utal, közelítve egymáshoz a fikciós történetmondást és a történelemírás 'történeteit'.

⁸ A narratológiai szakirodalomban többféle terminussal jelölik ezt a fogalompárt: az orosz formalisták a 'fabula' és a 'szűzsé', Todorov az 'histoire' és 'discours' megjelölést használja, Genette többféle terminológiai distinkciót alkalmaz, sőt három fogalommal – 'récit', 'histoire', 'narration' – is próbál minél finomabb különbségeket tenni. A magyar terminológia bizonytalanságait elkerülendő a továbbiakban a „történet” és a „történetmondás” megjelölést alkalmazom, az „elbeszélés” mint diszciplínákon átnyúló, diszciplínákat átfogó általános kategória jelölésére azonban megmaradok ennek használatánál, illetve alternatívaként az „elbeszélő/narratív szerkezet/struktúra” illetve „narratíva” kifejezéssel is élek.

⁹ Itt most csak néhányat szándékozom kiemelni közülük, miközben hangsúlyozni kívánom azt is, hogy jónéhány (irodalmi) elbeszéléselemélet nem feltétlenül határozza meg ezt a bizonyos „elemi narratív struktúrát”, hanem megpróbálja leírni a 'történet' és a „történetmondás” sajátosságait, szabályrendszerét, tehát az „elemi narratív struktúráról” alkotott elképzelésük inkább közvetve állapítható meg.

¹⁰ Gerald Prince, *Narratology. The Form and Functioning of Narrative*. Mouton, Berlin-New York-Amsterdam, 1982. 3.

¹¹ I. m. 4.

módon (pl. lineáris egymásutániségben vagy egymásba ágyazva) kapcsolódnak össze egymással, a Prince által feltételezett (és részben kidolgozott) 'narratív grammatika' szabályai szerint.¹²

Lotman, aki döntően irodalmi szövegeket ír le modelljével, az „eseményt” tekinti alapvető kategóriának. Lotman a szöveget általában térstruktúráként fogja fel. Az így értelmezett „tér” a szöveg szemantikai jegyek által meghatározott egysége, szegmense, ugyanakkor viszont a szemantikai-térbeli tagolódás, azaz a szemantikai jegyek jellege, melyek alapján a szöveg tere tagolható, alapvetően kultúraspecifikus is.¹³ A „tér” több részre oszlik, a rész-tereket pedig „határ” választja el egymástól, mely a „teret” diszjunkt részekre osztja, s egyben áthághatatlan is.¹⁴ Az „esemény” abban áll, hogy egy individuum átlépi két szemantikai tér határát¹⁵, azaz valamifajta változáson megy át. Az „esemény” ebben a modellben a „történet” tovább nem osztható alapegysége¹⁶, minden bonyolultabb „történet” pedig az események különbözőképpen elrendezett sorozata.

A Prince- és a Lotman-féle modell (bár Lotman alapvetően irodalmi szövegekre dolgozza ki a sajátját) az alkalmazott kategóriák különbözőségei ellenére alapjában véve hasonló és meg is feleltethető egymásnak, amennyiben az „esemény” is valamifajta „transzformációt”, változást implicál, s az általános modell alapján kimutatható a különféle narratív struktúrák jelenléte a kultúra különböző részrendszereiben is. Az ismertetettek kívül léteznek más – többé vagy kevésbé általános, többé vagy kevésbé bizonyos részrendszerekre szabott – megközelítésmódok is, melyekben közös, hogy az „elbeszélést” mintegy sajátos „szuperstruktúráként” tételezik¹⁷, ami megjelenési formáiban igen sokféle lehet.

Mivel a narratív struktúrák és általában a szövegek/irodalmi szövegek vagy más megjelenési formáik igen összetettek, bemutatásuk is többszintű struktúraleírást igényel. E komplex struktúrákat elemző, vizsgáló különböző irányzatok között fontos helyet foglalhat el az a felfogás, amely az elbeszélő szövegeket, illetve narratív struktúrákat a „lehetséges világok” logikai elméletének továbbvitele és alkalmazása révén lehetséges világstruktúrákként, szövegvilágokként értelmezi.¹⁸ Bár bizonyos logikaelméleti kérdések – pl. a „lehetséges világok” ontológiai státusza, az individuumok azonossága különböző világokban, a „lehetséges világok” felépítése és a különböző modális logikai rendszerek viszonya, alkalmazhatósága

Világosság
2002/4–5–6–7

Orosz Magdolna:
Meg nem
történt események:
történet
– történelem
– elbeszélés

¹² Bár Prince az idézett műben elsősorban a 'narratív grammatikára' helyezi a hangsúlyt, másutt hangsúlyozza a 'narratív pragmatika', azaz a narratív szerkezetek megértése elméletének fontosságát is, vö. Gerald Prince, „Narrative Pragmatics, Message, and Point”. In: *Poetics* 12 1983., 527–536. o.; ez a 'narratív pragmatika' viszont nem azonos a narratív szövegek pragmatikai aspektusával, azaz az „elbeszélés” szövegbe kódolt kommunikatív elemeinek (pl. az „elbeszélő”, a perspektíva stb.) vizsgálatával.

¹³ Jurij M. Lotman, *Die Struktur literarischer Texte*. Fink, München, 1993. 313. o.

¹⁴ I. m. 327. o.

¹⁵ I. m. 332. o.

¹⁶ I. m. 330. o.

¹⁷ Az „elbeszélés” mint egyfajta „szuperstruktúra” felfogását képviseli van Dijk (vö. Teun A. van Dijk, *Textwissenschaft*. Niemeyer, Tübingen, 1980. 128kk.), aki ugyanakkor kevésbé absztrakt szinten, módszertanilag pedig a generatív grammatika keretei között maradvá írja le azt.

¹⁸ E felfogás első magyarországi képviselője Kanyó Zoltán volt (vö. pl. Kanyó Zoltán, „Narrativik und mögliche Welten”. In: Csúri Károly (ed.): *Literary Semantics and Possible Worlds – Literaturesemantik und mögliche Welten*. Studia Poetica 2. Szeged, 1980. 17–22. o.; uő., „Die Verwendung der Semiotik der „möglichen Welten” in der Analyse literarischer narrativer Texte”. In: Csúri Károly (ed.): *Literary Semantics and Possible Worlds – Literaturesemantik und mögliche Welten*. Studia Poetica 2. Szeged, 1985. 23–31. o.; uő., „Acquaintance with Non-Existing Entities: Russel's Views on Fictionality”. In: Kanyó Zoltán (ed.): *Fictionality*. Studia Poetica 5. Szeged, 1984. 301–372. o.); Kanyó vizsgálatai megalapozták többek között Csúri Károly és Bernáth Árpád szemléletét (vö. Csúri Károly, „Mögliche Welten, Kohärenztheorie der Wahrheit und literarische Erklärung”. In: Sebe-Madácsy Piroska–Gaál Márta–Jean Bessière (eds.): *Nouvelles tendances en littérature comparée – Neue Tendenzen in der Komparatistik*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1990. 115–12. o.; Bernáth Árpád, *Építőkövek. A lehetséges világok poétikájához*. Ictus Kiadó és JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1998.), valamint a saját kutatásaimat is ezekről vö. pl. Orosz Magdolna, „Possible Worlds and Literary Analysis”. In: *Interdisciplinary Journal for Germanic Linguistics and Semiotic Analysis*. University of Berkeley, Berkeley, California. Vol. 1, No. 2 1996., 265–282. o.; uő., „Narrative Structures in Culture”. In: Jeff Bernard (ed.): *Semiotica. Special Issue for Vilmos Voigt*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York. Vol. 128: 3–4 2000., 407–423. o.

–továbbra is nyitottak¹⁹, ez a megközelítés mégis lehetővé teszi az irodalmi elbeszélő szövegek komplex struktúrájának leírását, valamint különböző szövegek kapcsolatainak feltárását is, sőt, különböző (nem csak irodalmi elbeszélő szövegeket leíró) narratív elméletek előfeltevései és kategóriái is értelmezhetők és integrálhatók ebbe a keretbe. A „lehetséges világok” kategóriájának segítségével feltételezésem szerint az (irodalmi) elbeszélő szövegek (belső) struktúrájának két fontos aspektusa írható le.

Egyrészt e szövegek struktúrájának szemantikai síkja, ami önmagában is. Ez két mozzanatot ölel fel: a szövegek belső szemantikai szerkezetét, azaz az ún. „történetet” vagy „cselekményt” egyfelől, a szövegek referenciális viszonyait, azaz esetleges fikcionális jellegüket másfelől (utóbbi esetben tehát azt, hogy bizonyos szövegek, például az irodalmi szövegek, nem a való világra utalnak, hanem fikcionális „lehetséges világokra”, s így a bennük előforduló kijelentések sem vonatkozathatók a valóságra, hanem csak az éppen aktuális szövegvilágon belül értelmezhetők). Más szempontból (és más vizsgálati síkon) viszont fontos felismerésekhez vezethet a valós világ és a szövegvilágok lehetséges kapcsolatainak vizsgálata (a valós világ valamilyen formában lehet a „lehetséges világok” „háttér”, a „lehetséges világok” különböző vonásai közel állhatnak vagy nagyon is távol eshetnek a való világitól), mert elvezethet olyan bonyolult kérdések koherens megválaszolásához, amilyen például a mimézis, a realizmus vagy a fantasztikum problémája.

Másrészt leírható ebben a keretben az (irodalmi) elbeszélő szövegek pragmatikai síkja, azaz a „történetmondás” sajátossága. Ez az a speciális kommunikáció, ami ezekben a szövegekben és éppen e szövegek által megvalósul, mivel sokrétű kapcsolatok jönnek létre a (fiktív) szövegvilág kommunikációs elemei között, amelyek abból fakadnak, hogy – a narratív struktúra megkonstruáltsága és az esetleges fiktív jelleg miatt – ezek a szövegvilágok az általános kommunikációs modell sajátosan többretegű változatát képviselik.

Az (irodalmi) elbeszélő szövegek mint „lehetséges világok” meghatározásához nézetem szerint Rescher felfogása szolgálhat alapul, melynek alapján ezek a világok gondolati konstruktumok, nem pedig valóságosan létező entitások, amint azt Lewis feltételezi.²⁰ Ekkor ugyanis egységes keretben írhatók le a fiktív és nem fiktív narratív struktúrák/szövegek, amennyiben éppen a fiktív jellegtől függően változhat a „lehetséges világok” vonatkoztatási pontja, ami lehet a való világ, de lehet valamely képzelt, pusztán lehetőségként tételezett „világ” is. Az irodalmi „lehetséges világok”, szövegvilágok ily módon olyan tényállások halmazaként határozhatók meg, amelyek az adott szövegvilágra vonatkoztatva²¹ logikailag konzisztensek és teljesekek²²: a szövegvilág, a történet felfogható bizonyos számú szövegvilág (illetve szövegvilág-szegmensek) halmazaként, univerzumaként, amelyen bizonyos relációk (pl. dominancia-reláció, oppozíciós reláció, elérhetőségi reláció) értelmezhetők, e relációk határozzák meg a történet fő sajátosságait,²³ s mintegy háttérként is szolgálhatnak összehasonlító narratológiai

¹⁹ Vö. erről többek között Lubomir Dolezel, „Possible Worlds and Literary Fictions”. In: Sture Allén (ed.): *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences*. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1989. 221–242. o.; Ruth Ronen, *Possible Worlds in Literary Theory*. Cambridge University Press, Cambridge, 1994; Csúri Károly, „Mögliche Welten”.

²⁰ Vö. Nicholas Rescher, *A Theory of Possibility. A Constructivist and Conceptualist Account of Possible Individuals and Possible Worlds*. Basil Blackwell, Oxford, 1975. 199k., illetve Ruth Ronen, „Possible Worlds”, 17ff., valamint David Lewis, „Possible Worlds”. In: M.J. Loux (ed.): *The Possible and the Actual. Readings in the Metaphysics of Modality*. Cornell University Press, Ithaca–London, 1979. 183. o. A két felfogás között próbál közvetíteni Ryan, aki szerint a valós világhoz viszonyítva a „lehetséges világok” nem létező entitások, a fiktív szövegvilágban azonban (de csak ott) létezésük hipotetikusan tételeződik (vö. Marie-Laure Ryan, „Possible Worlds and Accessibility Relations: A Semantic Typology of Fiction”. In: *Poetics Today* 12 1991. 3. 555. o.).

²¹ Ld. Dolezel, „Possible Worlds and Literary Fictions”, 233k.

²² Ld. Franz von Kutschera, *Einführung in die intensionale Semantik*. Walter de Gruyter, Berlin-New York, 1976. 23., valamint Umberto Eco, *Lector in fabula. Die Mitarbeit der Interpretation in erzählenden Texten*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1990. 162. o.

²³ Teljes szövegvilág-leírást tartalmaz pl. Orosz Magdolna, *E. T. A. Hoffmanns phantastische Märchen: Strukturanalyse und methodologischer Versuch. Zur literaturtheoretischen Anwendbarkeit des Begriffs der 'möglichen Welt'*; Budapest, 1984.

elemzésekben. Az e keretben folytatott vizsgálatokhoz ugyanakkor problémafelvetésükkel, módszertani és elemzési meglátásaikkal háttérként szolgálhatnak az irodalmi elbeszélő szövegekre vonatkozó – részben hagyományos vagy valamilyen módon „kanonizált” – struktúraírások, elemzések, melyek különböző elméleti álláspontokból kiindulva vizsgálták az „elbeszélés” sajátosságait.²⁴

3. FIKCIÓ ÉS NARRÁCIÓ

A továbbiakban az „elbeszélés” egyik döntő és sajátos kérdéskörére, az elbeszélő „történet” státusára és az elbeszélés mikéntjének, a „történetmondásnak” eseménykonstituáló szerepére koncentrálok fejtegetéseimet, mivel ez az aspektus igen lényeges mind az egyes narratív diszciplínák saját vizsgálati tárgya, mind a különböző területek hasonló és eltérő jegyeinek feltárására irányuló kutatás számára. Ez a kérdéskör döntően a „fikció” vagy „fikcionalitás” kategóriáját öleli fel. Az irodalomtudomány régóta vizsgálja, hogy mire vonatkoznak az irodalmi szövegek, mi a kapcsolata az irodalmi műnek a valósággal, a való világgal, vagyis mi az irodalmi szövegekben megfogalmazott kijelentések igazságértéke, illetve, hogy egyáltalán van-e igazságértékük. A probléma már legalább Arisztotelész óta heves viták tárgya – éppen ezért itt, a kérdés történetét némileg elhanyagolva, csak néhány mozzanatot lehet érinteni.

Frege azt feltételezi, hogy egy szöveg akkor irodalmi, „ha ez a szöveg kijelentő, de nincs állító funkciója. Az állító funkciót, amelyet előzőleg a kijelentő állításoknak tulajdonítottunk, ezáltal határozottan tagadjuk.”²⁵ Ingarden is úgy véli, hogy az irodalmi szövegekben előforduló kijelentések „kvázi-ítéletek”, azaz „a szövegen kívüli tapasztalathoz viszonyítva” nem tartanak igényt igazságra.²⁶ Fregéhez hasonló álláspontot képvisel van Dijk, aki szerint „[a] fikcionális szövegek modálisan a tényekkel ellentétesek és a beszélő, aki a beszédaktusban nem tagadja a tényeknek való ellentmondást, pragmatikailag ilyenek is szánja őket”.²⁷ Ihwe szerint az irodalmi szövegekben „[...]a pontos meghatározott kontextusokra (Vo [= a való világ] szegmentumaira) való közvetlen referenciát felfüggesztjük a nyelvi kifejezések rendszeres és állandó ‘attributív’ használata érdekében [...] és ennél fogva egy olyan közvetett referencia érdekében, amely olyan ‘lehetséges’ állapotokra, folyamatokra és kapcsolatokra utal, amelyek nem szükségszerűen egyeztethetők össze a Vo-ban elfogadottakkal [...]”.²⁸

E néhány megnyilatkozás alapján is nyilvánvaló, hogy a fiktitás az irodalmi szövegeknek olyan sajátossága, amely meghatározza referenciális viszonyait és befogadásukat, és ezáltal sajátos státussal ruházza fel őket. A behatóbb elemzés során felvetődik a kérdés, vajon minden irodalmi szöveg rendelkezik-e a „fiktitív” jeggyel, s ezáltal az egyértelműen elhatárolja-e az irodalmi szövegeket más szövegektől. Az elhatárolás ezen egy tulajdonság alapján bizonyítva nem egyértelmű, mert vannak olyan irodalmi szövegek, amelyek nem vagy nem csak fikción alapulnak (pl. az ún. dokumentum-regény, az irodalmi riport, az önéletrajz), bár valójában még az alapvetően nem fiktitívnek tartott szövegekben is felfedezhető a narráció számos jegye s valamilyen fiktitív jelleg is. Ugyanakkor viszont a fiktitív érvényességi körét az is meghatározza, hogy végső soron társadalmi-történeti konvenció kérdése, mit sorolunk az irodalmi szövegekhez (így pl. a riport vagy az önéletrajz határterület az irodalmi és nemirodalmi szövegek között), így e kör bizonyos időszakokban szűkülhet vagy kibővíülhet.

²⁴ Az irodalmi „elbeszélés” vizsgálata e tekintetben modellül is szolgál más diszciplínák (pl. történettudomány, filmelemzés stb.) számára, melyek szintén szembesülnek a narratív szerkezetek mibenlétének valamint a „történetmondás” sajátosságainak kérdésével, a „történetmondás” történetkonstituáló funkciójával és az ebből fakadó problémákkal.

²⁵ Gottfried Gabriel, „Frege über semantische Eigenschaften der Dichtung”. In: *Linguistische Berichte* 8 1970. 466 k.

²⁶ Roman Ingarden, *Vom Erkennen des literarischen Kunstwerks*. Niemeyer, Tübingen, 1968. 465. o.

²⁷ Teun A. van Dijk, *Some Aspects of Text Grammars*. Mouton, The Hague-Paris, 1972. 290. o.

²⁸ Jens Ihwe, „On the validation of text grammars in the »study of literature«”. In: János S. Petőfi and Hannes Rieser (eds.): *Studies in text grammar*. Reidel, Dordrecht, 1973. 339 k.

Vannak viszont olyan fiktívnek nevezhető szövegek is, amelyek nem irodalmiak. Más értelemben ugyan, mint az irodalmi szövegeket, de fiktívnek kell tekintenünk pl. a deduktív elméleteket, amennyiben ezek sem a valóság empirikus tárgyaira, hanem ún. „ideális objektumokra” utalnak, s fiktívnek tekinthetők a mindennapi kommunikáció bizonyos helyzeteiben felbukkanó ún. szerepjátékok is.

Annak ellenére azonban, hogy a fikció kategóriája nem általánosan érvényes minden irodalmi szövegre, és nem is elegendő önmagában az „irodalmiság” meghatározásához, ez a jelenség túlmutat az irodalmi (elbeszélő) szövegek körén is, és éppen a különböző jellegű szövegkonstrukciós eljárások közös jegyeinek vizsgálatakor lehet elemzésük egyik fontos aspektusa, hozzájárulhat e szövegek sajátos struktúrájának és funkcionálásának feltárásához.

A fikció kategóriájának alapvetően két aspektusát különböztethetjük meg²⁹. A szemantikai aspektus az irodalmi (elbeszélő) szövegek igazságértékére, referenciális viszonyaira utal. A döntő kérdés az, rendelkeznek-e ezek a szövegek igazságértékkel, ill. utalnak-e valamire a valóságban, hiszen gyakorta előfordulnak bennük olyan kifejezések, nevek stb., amelyeknek nincs megfelelőjük (denotátumuk) a „valóságos világban”, és olyan mondatokat is tartalmaznak, amelyekről nem dönthető el, hogy igazak-e vagy hamisak. A pragmatikai aspektus pedig a fiktív szövegek adekvát, azaz fiktívként való befogadását érinti, ami részben bizonyos konvenciókon alapul, s ezért elsajátítható, részben pedig történetileg vagy akár kultúránként is változhat.

A fikció kategóriájának kezelésében – mint már szó volt róla – komoly segítséget jelenthet a szövegstruktúrák „világstruktúrákként”, „szövegvilágokként” való értelmezése, ami által a fikció a referencia vonatkoztatási pontjainak (a „való világ” vagy a szövegben és a szöveg által konstituált „lehetséges világ”) változtathatóságával magyarázható. Ebben az elméleti keretben a narratív struktúrák kérdése is kezelhető, amennyiben „a történetek kitalálásának feltételei és elvei a fikcióalkotás sajátos eseteként”³⁰ értelmezhetők. A világalkotó tevékenységek sorában pedig kitüntetett szerepe van az irodalmi fikciónak. E kérdéssel összefüggésben természetes módon vetődik fel a mimézis jelensége, a fikció és a mimézis viszonya is. Ha a mimézist „utánzasként” értelmezzük, akkor azt kell mondanunk, hogy a fikció tágabb kategória: minden olyan „lehetséges világ” fiktív, amelyik nem a „való világ”, hanem bizonyos konstrukciós (szövegkonstrukciós) eljárások révén jött létre, irodalmi „lehetséges világok” esetében pedig a világkonstrukció esztétikai alkotás/esztétikai tárgy jellegű is.³¹

4. MEGTÖRTÉNT ÉS MEG NEM TÖRTÉNT ESEMÉNYEK

Amennyiben az „esemény”, illetve bizonyos eseménystruktúra, pontosabban az eseménystruktúra meghatározta „lehetséges világ” az „elbeszélés” alapvető eleme, a fiktív jelleg másodlagossá válik különböző szövegfajták vizsgálatakor, melyek mind esemény-, illetve világstruktúrákat implikálnak vagy hoznak létre. Alapjában véve Arisztotelész is hasonló szemlélettel tesz különbséget történetírás és költészet között, amikor a *Poétikában* azt mondja, „nem az a költő feladata, hogy valóban megtörtént eseményeket mondjon el, hanem olyanokat, amelyek megtörténhetnek és lehetségesek a valószínűség vagy a szükségszerűség alapján. A történetíró és a költő ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e [...], hanem az, hogy az egyik megtörtént eseményeket

²⁹ Vö. erről Siegfried J. Schmidt, „A Pragmatic Interpretation of Fictionality”. In: Teun A. van Dijk (ed.): *Pragmatics of Language and Literature*. North Holland Publ. Comp. 1976. 161–178. o.; Schmidt itt határozott különbséget tesz a fikció fiktitivásnak nevezett szemantikai, illetve fikcionalitásként jelölt pragmatikai aspektusa között.

³⁰ Lubomir Dolezel, *Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds*. The Johns Hopkins Univ. Press, Baltimore-London, 1998. IX.

³¹ I. m. 16. o.

mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnek.”³² A meghatározó mozzanat így módon az „esemény” vagy eseménysor, melyet a szöveg elmond, s ebben egyetérthetünk Thomka Beáta kijelentésével, miszerint „[a] narráció megformálja az eseményt, tehát struktúrát hoz létre. E szakaszban nincs jelentősége a kérdésnek, az eseményt is a narráció hozta-e létre, [...], vagy csak az elbeszélő szerkezet, tehát historikus elbeszélésről van-e szó.”³³

E kijelentések fényében értelmezhetők az irodalmi „történet”, „történetmondás” és a szaktudományos „történetírás” közötti kapcsolódási pontok is, melyeket az utóbbi évek történettudományi reflexiója erőteljesen hangsúlyoz. Hayden White egyenesen arról beszél, hogy a történettudományi diskurzus hasonló technikákkal él, mint az irodalmi/művészeti „történetmondás”. Szerinte ugyanis „a művészi és a tudományos kijelentések egyaránt konstruktivista jellegűek”³⁴, s a történetírás „szövegét narratív módban jeleníti meg [...], annak érdekében, hogy a ‘tényeket’ az ‘elbeszélés’ elemévé alakítsa, olyan reprezentációs technikákat kell alkalmaznia, melyek a fikcionális írásmódot jellemzik.”³⁵ Mindezek a feltételezések kiterjeszthetők más tudományágakra, azok reprezentációs technikáira is: a pszichoanalitikus esettanulmányok pl. szintén tartalmaznak narratív mozzanatokot, hiszen egy élet/sors eseményeit fejtik fel és értelmezik³⁶, s a Lyotard alapján kialakult filozófiai-szociológiai szemlélet is lényegében narratív struktúrákban gondolkodik.

A fenti megállapítások szemléltetéséül következzen egy rövid összehasonlító szövegelemzés. Ebben néhány történeti jellegű, vagyis történetírásnak tekintett szöveg egyes részeit vetem össze egymással, s ennek alapján azt próbálom meg kimutatni, hogy az ott leírt „események”, melyek valós, tehát megtörtént eseményekként szerepelnek, hogyan funkcionálnak egy „történetben”, miközben akár történetről történetre különbözhetnek is. A kiválasztott szövegrészekben ugyanarról a személyről, Szolónról és életéről van szó, ahol a „történetek” egyes pontokon megegyeznek, más pontokon viszont eltérnek egymástól³⁷, ugyanakkor azonban mind az elmondott „történet” lényegi konstruáltságáról tanúskodnak.

Szolón „történetét” meséli el Arisztotelész *Az athéni államban*, azt foglalják össze Hérakleidész Lembosz *Kivonatai az arisztotelési gyűjtemény anyagából*, róla szól Hérodotosz *A görög-perzsa háború* első könyvében³⁸ és Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című műve egyik része is.³⁹ A négy szöveg nem sorolható ugyan közös műfajba (Arisztotelész műve inkább politikai/politológiai jellegű, Hérodotosz történetírásnak tekinthető, Plutarkhosz kifejezetten életrajzot ír, nem történelmet, bár történeti személyről szól, ennyiben műve történeti jellegű is, a *Kivonatok* pedig egy másik szöveg egyes mozzanatait közli), narratív mozzanataik, az elbeszél „történet” révén mégis párhuzamba állíthatók egymással.⁴⁰

³² Arisztotelész: *Poétika*, 51b; a „költészet” itt tulajdonképpen szintén „lehetséges világokat” teremt, melyek különböző – logikai – szabályszerűségek (lehetőségesség, szükségszerűség, azaz a modális logika alapvető kategóriái) szerint épülnek fel.

³³ Thomka Beáta: „Narrativitás a kultúrában”. In: Fried István-Kürtösi Katalin (szerk.): *A kultúrák köziség dilemmái*. JATE, Szeged, 1999. 43. o.

³⁴ Hayden White, *A történelem terhe*. Osiris, Budapest, 1997. 27. o.

³⁵ I. m. 11. o.

³⁶ Vö. pl. Donald P. Spence, *Narrative Truth and Historical Truth. Meaning and Interpretation in Psychoanalysis*. Norton, New York, 1982; Roy Schafer, „Narration in the Psychoanalytic Dialogue”. In: *Critical Inquiry*, 7 1980. 29–54. o.; Roy Schafer 1992. *Retelling a Life. Narration and Dialogue in Psychoanalysis*. Basic, New York, 1992.

³⁷ Mivel itt ókori szövegekről van szó, további problémát jelenthet a korabeli történetírói konvenciók kérdése, az általuk elmondott események dokumentálhatósága stb., de ezeket a kérdéseket – a „történetek” konstrukciójának elemzésére koncentrálva – itt nem vizsgálom részletesen, megjegyezve mindenesetre, hogy maga a párhuzamba állítás is konstrukció.

³⁸ Hérod. I. 29–34. o.

³⁹ Megjegyzendő, hogy Plutarkhosznál, a címben jelzett intencióknak megfelelően, Szolón élete Publicola (fiktív) élettörténetével kapcsolódik össze, s ezáltal tágabb kontextusba is kerül.

⁴⁰ A szövegek összehasonlításakor elsősorban a narratív elemzés szempontjait követem, és nem keletkezésük sorrendjében (Hérodotosz: i.e. V. század, Arisztotelész: i.e. IV. század, Hérakleidész Lembos: i.e. II. század, Plutarkhosz: i.sz. I-II. század) tárgyalom őket.

A négy történetváltozat közül Hérakleidész Lembosz *Kivonatai* adott szövegrészlete mintegy a Szolón-élet-történet három fázisból álló „elemi narratív struktúráját” reprezentálja: „Solón az athéni-aknak törvényt hozva végrehajtotta az adósságeltörlést, amit teherlerázásnak neveznek. Minthogy egyesek zaklatták törvényeivel kapcsolatban, elutazott Egyiptomba.”⁴¹ A kiinduló állapot itt az individuum pozitív tette (törvényhozás, adósságeltörlés), a változást a zaklatás hozza magával, ennek következménye az individuum kilépése korábbi ténykedési köréből, azaz elutazása. Ezek a mozzanatok felfedezhetők Arisztotelésznél is⁴², ahol szintén a törvényhozás mozzanatával indul a „történet”, ugyanakkor itt részletesen bemutatja magukat a törvényeket és a nyomokban létrejövő államszerkezetet is. A zaklatás, megrágalmazás mozzanata ugyanakkor több fázisban is felmerül („Ebben a kérdésben egyesek megpróbálták, hogy Solónt megrágalmazzák”⁴³; „Miótán pedig az államrendet az említett módon szabályozta, egyre-másra mentek hozzá és zaklatták törvényeivel kapcsolatban, egyesek kifogásaikkal, mások kérdéseikkel”⁴⁴), több kisebb részre tagolva ezáltal a „történetet”. A történetet lezáró elutazás is differenciáltabb, Szolón ugyanis csak meghatározott időre kíván elutazni, majd „a dolog úgy fordult”, hogy visszatérésére nem került sor. Ebben a „történetben” jóval erősebben jelentkezik az események, cselekedetek belső vagy külső motivációja, megadva mintegy a hátteret az „elbeszélő” minduntalan felbukkanó értékelő megjegyzéseihez, melyek itt igen erősen hangsúlyozódnak: „Solón azonban [...] inkább vállalta mindkét fél gyűlöletét, de megmentette a hazát és a legjobb törvényeket adta neki.”⁴⁵ Ezenkívül fontos szerepük van az elbeszélő azon kijelentéseinek is, melyek az események megtörténtét, illetve az elmondott módon való megtörténtét hangsúlyozzák: „Mindamellett hihetőbb a nép oldalán állók állítása. Nem valószínű ugyanis az, hogy [...]”⁴⁶; „Ezt a vádat tehát hazugságnak kell tartanunk”; „Mindenkinek más is egyhangúlag bizonyítja, hogy ez így volt, s maga is megemlékezik ezekről költeményeiben [...]”⁴⁷.

A Hérakleidész Lembosz által összefoglalt és Arisztotelésznél elmondott történetet, miszerint Szolón törvényeket alkotott, megrágalmazták, majd elutazott Egyiptomba, Hérodotosz az első könyv 29. caputjában e mozzanatokra támaszkodva beszéli el röviden, majd egy, az Egyiptomba érkezés utáni, tehát a két másik szövegben lezárult „történet” utáni eseményt mond el. Ez Szolón látogatása Kroiszosznál, melynek során Szolónnak bizonyítania kellene bölcsességét vendéglátója előtt, aki megnyilatkozásait saját szemszögéből értelmezve elbocsátja őt: „E szavak sehogy sem nyerték el Kroiszosz tetszését, és ezután már nem sokat törődött Szolónnal. Végül elbocsátotta, mert zavaros eszű embernek tartotta, aki nem törődik a meglévő javakkal, hanem azt hajtogatja, hogy mindennek meg kell várnai a végét.”⁴⁸ A „történet” illetően folytatásában mintegy megismétlődnek az „alaptörténet” egyes mozzanatai: Szolónnak bizonyítania kell bölcsességét, nem hisznek neki, másként értelmezik szavait, majd elküldik. Ugyanakkor viszont a „történet” folytatása (Kroiszosz sorsa) éppen a róla szóló „történet” ellenkezőjét igazolja. Hérodotosznál a „történet” dominál, az elbeszélő nem kommentál, de az elbeszélő események valamifajta önmagukon túlmutató értelmezést sugallnak.

Plutarkhosz, az életrajzi műfajnak megfelelően, teljes életpályát rajzol fel, ami azt jelenti, hogy egész eseménysor alkotja a „történetet”. Ily módon szó esik Szolón családjáról, korai éveiről, melyekből apróbb mozzanatok bukkannak fel. Későbbi éveiből is egy-egy jellemző vagy fontos esemény kerül elő (Szalamisz megszerzése, a törvényadás), sőt esetenként egyes események megtörténtéről többféle változatot is ismert az elbeszélő (pl. a szalamiszi összecsapásról), s kommentálja is

⁴¹ Hérakleidész Lembosz: *Kivonatai*. 371, 3.

⁴² A Szolónra vonatkozó részeket *Az athéni állam* VI-XIII. caputja tartalmazza.

⁴³ AP VI. 2. o.

⁴⁴ AP XI. 1. o.

⁴⁵ AP XI. 2. o.

⁴⁶ AP VI. 3. o.

⁴⁷ AP XII. 1. o.

⁴⁸ Hérod. I. 33. o.

